

Obráz Turka v tvorbe Slovákov a Macedóncov

MARTINA ZAJÍČKOVÁ, Katedra slovenskej literatúry FF UKF, Nitra

MARTINA ZAJÍČKOVÁ: The Image of the Turk in the Works of the Slovaks and the Macedonians

SLOVENSKÁ LITERATÚRA 62, No. 2, p. 129 – 138

The goal of the article is to outline the development of presenting (anti-) Turkish themes in Macedonian and early Slovak literatures (especially in the 17th century). The first part is followed by a comparison of two selected folk ballads (Slovak and Macedonian), which mainly reveals their common genre characteristics. The article is built on the research and findings of literary scientists from both of the countries (Kiril Penušliski, Jozef Minárik, Zuzana Kákošová and others), however, the resources needed for analysing the subject matter in question also come from linguistic research and history. (Anti-)Turkish themes thus develop further to take a wider comparative-interpretative view aiming at a Slavic inter-literary and inter-ethnic context. What is also partly challenged is the classification of folk ballads in both countries in terms of subject, while the comparison is mainly focused on the writings featuring personal and family tragedies which take place against a background of the Ottoman invasion. The main outcome of the article is a finding that the folk ballads feature common genre characteristics as well as similar subject matters, themes, motifs and styles, while frequently the same stylistic means of expression and artistic techniques are used. At the same time, it is one of very few attempts at finding direct or at least indirect cultural and „literary“ contacts between the Slovaks and the Macedonians in the period of time from the 9th to the 18th century. And last but not least, what could be considered another contribution of the article is the first translation of a Macedonian folk ballad titled *Бог да убије Дебрану* (*May God Kill Debrans*) into Slovak.

Key words: folk ballad, the image of the Turk, anti-Turkish themes, Early Slovak literature, Slovak-Macedonian relations

Obráz Turka bol v rámci dejín staršej slovenskej literatúry v rôznych žánroch stváraný priebežne od stredoveku až po koniec baroka. Územie Uhorska bolo takmer do samého konca 17. storočia poznačené tureckými výbojmi a lúpežnými vpádmi,¹ preto je logickým vyústením historických udalostí, že v jednotlivých literárnych žánroch a textoch staršej slovenskej literatúry dominujú protiturecky ladené postoje. (Pod pomenova-

¹ Situácia však bola, pochopiteľne, ešte zložitejšia: „Formovanie uhorského baroka bolo podmienené vystupňovaním protitureckej a protifeudálnej politiky uhorskej vysokej šľachty a Habsburgovcov, stabilizovaním moci habsburskej dynastie (...), posilnením habsburskej absolutistickej monarchie (...), upevnením feudalizmu a prehĺbením hospodárskeho a spoločenského úpadku. Veľký podiel na tomto úpadku mali aj turecké vpády (...), habsburské žoldnierske vojská, protihabsburské povstania uhorskej šľachty (...) a protireformačné (rekatolizačné) náboženské boje (...)“ (MINÁRIK, Jozef: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava : SPN, 1985, s. 207).

nie „protiturecká tematika“ možno skutočne zahrnúť prevažnú časť textov zobrazujúcich Turka.) Obzvlášť pre barok v Uhorsku je negativistický postoj priam príznačný, nakoľko je toto obdobie poznačené „všestrannou hlbokou krízou, chaosom a pochmúrnou atmosférou, ktoré boli charakteristické pre celoeurópsky barok“.²

V macedónskej literatúre nadobúda obraz Turka nepomerne bohatšie atribúty a charakteristiky, ktorým sa čiastočne venujú rozsiahle štúdie macedónskych literárnych vedcov.³ Nakoľko bol vzájomný kontakt v rámci päťstoročného „spoluzitia“ Macedóncov a Turkov podstatne intenzívnejší, nadobúdali aj ich vzájomné vzťahy v porovnaní s našou historickou skúsenosťou niektoré odlišné podoby a kvality súvisiace s tamojšími historicko-spoločenskými, politickými (aj geografickými) podmienkami. Ich bezprostredný a dlhodobý kontakt zanechal v macedónskej kultúre trvalé znaky a v súčasnosti možno dokonca hovoriť o priamych macedónsko-tureckých vzťahoch.⁴

Výlučne s cieľom mierne zúžiť priestor literárnovednej komparácie sústreďujeme sa prevažne na texty s protitureckou tematikou. Pokiaľ ide o slovenskú literárnu vedu, je prirodzene objektívnejšie hovoriť skôr o obraze Turka. Zuzana Kákošová rieši túto problematiku precízne a v úplnom kontexte, preto používa označenia ako „turecká tematika“ resp. „obraz Turka“. V jednej zo svojich štúdií v tejto súvislosti píše: „Postoje k Turkom, k tureckej armáde, k tureckej moci a samozrejme aj k inému náboženstvu, ktoré sa k nim viaže, sa u našich ľudí utvárali v priebehu mnohých rokov, ba priam storočí. Bolo to jednak z priamej skúsenosti, z priameho kontaktu, ktorý sa dial za nepríjemných okolností bojov a vojen, v ktorých Turci predstavovali agresora, nájazdnika, dobyvateľa. Neskôr však mnohí ľudia z Uhorska aj dobrovoľne cestovali do Turecka, najmä do Konštantínopolu a Malej Ázie. Utvárali sa však aj nepriamo, z rozprávání rôzneho druhu.“⁵

Ako vo svojich štúdiách uvádza Zuzana Kákošová, boje proti Turkom predstavujú v slovenskej humanistickej poézii 16. storočia výrazný motivický topos. V podstate každý text (bez obmedzenia žánru: básnické skladby, piesne, memoáre, epigramy...) so spoločenskou alebo politickou tematikou renesančného obdobia obsahuje reflexiu alebo aspoň narážku na túto naliehavú problematiku (napr. diela Pavla Rubigala, Jakuba Jakobeja, Jána Dernschwama, Jána Sambuca, Jána Bocatia, Jána Filického, anonymné historické piesne *Pieseň o bitve Moháčské* – pravdepodobne z roku 1526, *Pieseň o sigetském zámku*

² Tamže.

³ Práce analyzujúce o. i. aj obraz Turka v macedónskych baladách a hrdinských epických piesňach sú vo forme predslovu alebo analytickej štúdie súčasťou ich súborných vydání. Autormi sú Kiril Penušliski, Tome Sazdov, Marko Kitevski, Blaže Ristovski, Tanas Vražinovski a i.

⁴ O viac ako pozitívnych vzájomných vzťahoch (napriek tomu, že krajiny nezdieľajú spoločnú hranicu) svedčí aj skutočnosť, že na Filologickej fakulte Blaže Koneski v Skopje pôsobí Katedra tureckého jazyka a literatúry. Na druhej strane, internetová stránka Ministerstva zahraničných vecí Tureckej republiky obsahuje nasledovné vyjadrenie: „Turkey and Macedonia have maintained strong bonds of friendship based on common historical and cultural roots and shared values, since the inception of the independence of Macedonia...“ [Turecko a Macedónsko spája silné puto priateľstva, ktoré je založené na spoločných historických a kultúrnych koreňoch a zdieľaných hodnotách, od vzniku nezávislého Macedónska...] Dostupné na internete: <http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-macedonia_en.mfa>.

⁵ KÁKOŠOVÁ, Zuzana: Recepčné stereotypy obrazu Turka v slovenskej literatúre 16. a 17. storočia. In: KERULOVÁ, Marta – LAUKOVÁ, Silvia: *Revitalizácia kultúrnej tradície v literatúre*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2009, s. 49 – 50.

– 1566, *Písneň o některých zámkoch: O Modrom Kameni, Divině a Zvoleně* – 1596 – a skladba *O Jágri a některých vítězích* – 1599 od Štefana Komodického). Pokiaľ ide o 17. storočie, v tomto období už môžeme hovoriť o samostatnom tematickom (básnickom aj prozaickom, lyrickom aj epickom) prúde, ktorý je charakteristický opismi protitureckých bojov, nepriateľských zajatí, ukrutností a väznení.⁶

V kontexte zvolenej problematiky sa ako relevantný javí aj prechodný žáner obdobia baroka, akým je historická veršovaná epika. Prvý typ historickej piesne (využívajúcej podobné postupy reflexie historických udalostí ako v časovej piesni) zastupuje anonymná *Piseň o Nových Zámkoch* (1663). Druhý a tretí typ predstavujú texty inklinujúce k ľudovej slovesnosti a jarmočnej piesni. Osobité miesto zastáva epická veršovaná skladba Štefana Pilárika *Sors Pilarikiana. Los Pilárika Štěpána* (1666) žánrovo sa prelínajúca s autobiografiou. K protitureckej tematike sa Pilárik vracia aj v nemeckom beletrizovanom prozaickom memoárovom diele *Turecko-Tatárska ukrutnosť alebo Ukrutnosť Turkov a Tatárov* (1684).⁷

Predchádzajúci (isteže, veľmi stručný) prehľad tureckej tematiky v staršej slovenskej literatúre uvádzame z dôvodu potreby krátkeho porovnania genézy jej rozvíjania s kontextom macedónskym. V procese vysokoškolského vyučovania ide o jednu z dôležitých téz, ktorej sa v oboch krajinách venuje pozornosť na úrovni kultúrneho, literárno-historického vývinu, ako aj na úrovni interpretačnej. Problematika ponúka nesmierne široký priestor pre porovnávanie, pretože turecká expanzia rôznymi spôsobmi (priamo i nepriamo) prepojila viacero etník a národov. V medziliterárnom priestore teda tematicky prepája aj ľudovú a autorskú tvorbu Macedóncov a Slovákov, v rámci ktorej komparatívne nazrieme na vybrané texty. Zvolená tematika súčasne predstavuje doposiaľ nepreskúmanú styčnú plochu našich vzájomných vzťahov.⁸

Táto práca vytvára akýsi oblúk ponad storočia, aby slovenskej literárnej vede priblížila doposiaľ nie veľmi poznané staršie literárne dedičstvo Macedóncov. Ide o jeden z mála pokusov vstúpiť do priepasti vzájomnej reflexie, ktorá sa nachádza kdesi medzi 9. a 18. storočím. Toto bádanie nepochybne komplikujú – a to je pravdepodobne aj dôvod doterajšej absencie vzájomného komparatívneho prístupu k literatúre v obdobiach medzi cyrilo-metodskou misiou a 18. storočím – nepriaznivé historicko-spoločenské okolnosti formovania národnej identity na oboch stranách. Vymedzovanie identity malých slovan-ských národov je proces neraz natoľko komplikovaný, že v niektorých obdobiach absen-

⁶ KÁKOŠOVÁ, Zuzana: Podoby zobrazenia Turka a tureckých reálií v slovenskej literatúre 16. a 17. storočia. In: *Bohemica litteraria*, roč. 13, 2010, č. 1 – 2, s. 32 – 41.

⁷ Tamže, s. 41 – 43.

⁸ O literárnych a kultúrnych vzťahoch Slovákov a Macedóncov reprezentovaných vzájomným reflektovaním, osobnými kontaktmi a prekladateľskou činnosťou precízne oboznamuje prvá komplexná monografická práca Zvonka Taneského s názvom *Slovensko-macedónske literárne a kultúrne vzťahy* (2009). Zachytáva napr. výskum Ivana Dorovského poukazujúci na Zografského inšpiráciu Kollárovou česko-slovenskou ideou v prospech bulharsko-macedónskej jednoty, Misirkovovu reflexiu činnosti štúrovskej generácie, Škultétyho reflexiu macedónskeho jazyka a macedónskych Slovanov, výskum Jána Jankoviča v oblasti novej macedónskej literatúry a jeho prekladovú činnosť, jazykovedné príspevky Emila Horáka o osobitostiach macedónskeho jazyka v porovnaní so slovenským jazykom atď. Bližšie pozri: TANESKI, Zvonko: *Slovensko-macedónske literárne a kultúrne vzťahy*. Bratislava : JUGA – Ústav svetovej literatúry SAV, 2009.

tuje akékoľvek exaktné poznanie o genéze literárneho vývinu, nehovoriac o vývine jazyka, či plynulom rozvíjaní medziliterárnych kontaktov. Valentina Mironska-Hristovska v úvode publikácie *Literary Studies of Macedonian Identity* (2012) zdôrazňuje práve zložitosť historickej genézy macedónskej identity a dobovo premenlivý status územnej príslušnosti Macedónska. Na báze kontinuálneho odvodzovania od čias Rímskej ríše sporej s byzantskou kultúrou, cez päťstoročnú osmanskú nadvládu, neskôr územnú príslušnosť k Juhoslávii, až po súčasnú samostatnosť, píše Mironska-Hristovska o multietnickej kultúre formujúcej macedónsku identitu. Aj takéto okolnosti sú podľa nej príčinou množstva doposiaľ neobjavených prác a diel s potenciálom objasňovať macedónsku identitu v širších kontextoch.⁹

Podobné skúsenosti s vyčleňovaním sa z väčších územných a etnických celkov má napokon aj Slovensko, no ako uvádza Ján Jankovič, situácia Macedóncov bola ešte komplikovanejšia: „Macedónska literatúra je dramatickým a tragickým príkladom diskontinuitného vývinu. Žiaci Cyrila (Konštantína) a Metoda po vyhnaní z Veľkomoravskej ríše sa uchýlili na brehoch Ochridského jazera, kde vznikla tzv. ochridská literárna škola. Od konca deviateho storočia však národ i literatúra balansovali medzi životom a smrťou (...) Až začiatkom devätnásteho storočia sa objavili prvé diela Kirila Pejčinoviča a Joakima Krčovského napísané v macedónskych dialektoch. (...) Ale Macedónci sa museli boriť nielen proti silám ‚chorého muža‘, ako nazývali Turecko, ale aj proti susedným etnikám – Srbom, Bulharom a Grékom.“¹⁰

Je pravdepodobné, že jedným z dôvodov, prečo „staršej macedónskej literatúre“ zo strany slovenskej literárnej vedy nebola doposiaľ venovaná väčšia pozornosť, je nedostatočné reflektovanie alebo dokonca nepochopenie vzťahov medzi balkánskymi národmi. Až do prvej polovice 20. storočia boli totiž staršie texty napísané v macedónskych dialektoch prezentované ako súčasť bulharského kultúrneho a literárneho dedičstva. Až neskôr (o. i.) jeden z najpoprednejších slovenských bulharistov reinterpretoval túto komplikovanú situáciu v súvislosti s česko-slovenským kontextom: „nielen niekoľkí Slováci na čele s Kollárom a Šafárikom, ale aj niektorí Bulhari neschválili krok Ľudovíta Štúra. Nemajú vraj pribúdať ďalšie slovanské spisovné jazyky, ďalšie slovanské národy. Macedónsky spisovný jazyk sa vtedy ešte ani nevynoril. Bol kdesi v nedohľadnej budúcnosti. Ešte len mal prísť v roku 1945. Dávno pred macedónskym spisovným jazykom Bulhari odmietli Slovákov poznať. V zakorenených bulharských ľudových predstavách Slováci vyzerali ako českí Macedónci.“¹¹

Keďže jedným z hlavných cieľov príspevku je tiež snaha nadviazať na doterajší výskum tureckej tematiky v slovenskej literatúre, posúvame problematiku smerom ku komparácii. Praktická metóda a práca s novopreloženým textom si kladie za cieľ posunúť sa aspoň čiastkovo na úroveň medziliterárneho kontextu a prostredníctvom neho poznávať vlastnú literatúru z ďalšej otvárajúcej sa perspektívy. Napriek tomu, že v macedónskej literatúre

⁹ MIRONSKA-HRISTOVSKA, Valentina: *Literary Studies of Macedonian Identity*. Skopje : Institute of Macedonian Literature, 2012, s. 7.

¹⁰ JANKOVIČ, Ján: Básnik – legenda. In: *Biele úsvity*. Bratislava : Tatran, 1990, s. 72 – 73.

¹¹ KOŠKA, Ján: *Recepcia a tvorba (slovensko-bulharské literárne vzťahy 1826 – 1989)*. Bratislava : Veda – Ústav svetovej literatúry SAV, 2003, s. 162.

nemožno hovoriť o období renesancie či literárneho baroka, o diela (obzvlášť baladického žánru) s (proti)tureckou tematikou nie je núdza. Z hľadiska kvantitatívneho zastúpenia materiálu, musíme macedónsku literatúru „vďaka“ päťstoročnej nadvláde Turkov z tohto aspektu vyhodnotiť ako bohatšie rozvinutú. Naopak, problematicejším momentom – aj z dôvodu vyššie uvedených okolností historicko-spoločenského diania na území dnešného Macedónska – je datovanie množstva anonymných textov.

Pokiaľ ide o ľudové balady, ktoré v Macedónsku súborne vyšli až v roku 1983 pod názvom *Makedonski narodni baladi* (1983),¹² tieto hodnotí zostavovateľ Kiril Penušliski ako tematicky veľmi príbuzné so slovenskými i ďalšími slovanskými baladickými piesňami, pričom pracuje s viacerými definíciami žánru. Pri problematike pomenovania žánru balady sa (prekvapivo) opierať aj o slovenský literárnovedný kontext, čo dokazuje samostatná poznámka jeho úvodnej štúdie: „*Zborník ľudových piesní* bratov Miladinovcov obsahuje v skupine *žiaľnych piesní* tridsaťštyri balád. Takéto pomenovanie ľudových piesní s tragickým koncom je tu použité prvýkrát. U viacerých národov sa i dnes balady označujú ako *žiaľne, bôľne, žalostné* alebo *smutné* piesne. (...) Podobné označenie používajú aj niektoré ďalšie slovanské národy (Slováci).“¹³ Obdobným spôsobom člení balady na texty s mytologickou, historickou, rodinnou a sociálnou tematikou. Evidentnú (proti)tureckú tematiku v ľudových baladách hlbšie neanalyzuje, pretože jeho cieľom v čase zostavenia zbierky bolo predovšetkým začlenenie zozbieraných macedónskych balád do širšieho európskeho kontextu, ako aj samotná charakteristika žánru pre potreby macedónskej literárnej vedy.¹⁴ Dôkazom, že podobnosti nachádza práve v kontexte so slovenskou ľudovou baladou, je ďalšia poznámka, v ktorej popri publikácii *European Folk Ballads* (1967) od Ericha Seemanna bezprostredne odkazuje na zbierku *Slovenské ľudové balady* (1956) od Jiřího Horáka.¹⁵ Keďže komparácii vybraných ľudových balád mienime venovať pozornosť v záverečnej časti, vrátime sa ešte nakrátko k ďalším textom zobrazujúcim Turka, ktoré pochádzajú z pera anonymných autorov.

Absencia možnosti datovať staršie autorské macedónske texty neumožňuje vytvoriť podobný prehľad ako v prípade (proti)tureckej tematiky v staršej slovenskej literatúre. Avšak, množstvo takýchto textov a ich početných variantov predstavuje neprehliadnuteľnú súčasť „staršej macedónskej literatúry“. Z poézie je dôležité vyzdvihnúť skupinu epických skladieb, v ktorých vystupuje hrdinská postava Bolena Dojčina.¹⁶ Je to hrdina bojujúci proti tureckej tyranii, strážca a ochranca utláčaného macedónskeho ľudu, pričom jeho osud je v jednotlivých epických skladbách opisovaný z rôznych uhlov pohľadu.

¹² PENUŠLISKI, Kiril: *Makedonski narodni baladi*. Skopje : Makedonska kniga, 1983.

¹³ „Во Зборникот на Миладиновци *групата жальовни песни* содржи само балади – 34 на број. Овој народен термин за песните со трагичен крај е употребен овде за првпат. Во народот и денес баладите се именуваат како *жаловни, жални, жаловити* или *тажни* песни. (...) Слични именувања имаат и некои други словенски народи (Словаци)“ (tamže, s. 13).

¹⁴ Pri zbieraní balád Penušliski čerpal aj z vyššie zmieneného *Zborníka ľudových piesní* bratov Miladinovcov, ktorý vyšiel v roku 1861 v Záhrebe a obsahoval množstvo textov v macedónskom stružskom dialekte (nárečie v okolí mesta Struga).

¹⁵ PENUŠLISKI, Kiril: *Makedonski narodni baladi*. Skopje : Makedonska kniga, 1983, s. 19.

¹⁶ PENUŠLISKI, Kiril: *Bolen Dojčin*. Skopje : Makedonska kniga, 1986; PETROVSKI, Blaže: *Transformiranjeto na makedonskiot junački epos*. Skopje : Institut za folklor Marko Cepenkov, 1992.

Bolen Dojčin je takmer mytologizujúcou postavou, ktorej minulosť je čiastočne zahalená tajomstvom. Prvýkrát boli epické skladby s postavou Bolena Dojčina zaznamenané v zbierke piesní bratov Miladinovcov. Sociálna tematika týchto piesní nenútené evokuje akúsi ekvivalentnosť so slovenskými zbojníckymi piesňami a piesňovým stvárňovaním postavy Jura Jánošíka (napr. *Píseň o Jánošíkovi, zbojníkovi; O Surovec Jakubovi, zbojníkovi; Píseň o Adamovi a Ilčíkovi, zbojníkoch*). Ďalším hyperbolizovaným hrdinom početnej skupiny epických skladieb (a ich neskorších variantov) je postava menom Krale Marko,¹⁷ pričom v tomto prípade ide o konkrétnu historickú postavu. Krale Marko¹⁸ pochádzal z mesta Prilep (narodený okolo roku 1335) a zahynul v 14. storočí (17. mája 1395) ako vazal Osmanskej ríše v bitke proti Arumunom. V rámci starších prozaických textov macedónskej literatúry sa (proti)turecká tematika objavuje v určitom počte krátkych ľudových útvarov. Ich najvýznamnejším zberateľom je Marko Cepenkov.¹⁹ Obe jeho viacväzové vydania redigoval Kiril Penušliski.

Na stručne načrtnuté „genézy“ (proti)tureckej tematiky v oboch literatúrach chceme nadviazať avizovanou komparáciou dvoch vybraných baladických textov, ktoré okrem evidentného protitureckého tónu spája taktiež zobrazenie rodinnej tragédie. Pokiaľ ide o slovenský kontext, v 17. storočí do okruhu balád s námetom osobných a rodinných tragédií zaradujeme viaceré piesne a balady, kde sa nešťastie odohráva na pozadí tureckej okupácie: *V uherskej krajine veľká šturma stojí, Belehrad, Belehrad, turecké pomezí, Na Sabatke Turek býva, Ten turecký mýtnik a Rabovali Ťurci až po Biele hory*.²⁰ Penušliski síce vyčleňuje skupinu macedónskych balád s námetom rodinných tragédií,²¹ no ďalej už necharakterizuje osobitú skupinu textov, v ktorých by sa tieto tragédie odohrávali na pozadí tureckej okupácie, ako to robí Jozef Minárik vo svojich *Dejinách slovenskej literatúry I* alebo v publikácii *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská* (1985).²² Paradoxne, práve v Penušliského zbierke nachádzame takýchto balád hneď niekoľko: *Оздола идат, бабо, Сејмену (Babo, zdola idú Sejmeni)*²³, *Ајдучка глава (Hlava Hajdukova)*, *Јана и нејзините два брата јаничару (Jana a jej dvaja bratia janičiari)*, *Турска робинка и нејзиниот брат (Turecká otrokyňa a jej brat)* a i. Porovnáme preto jednu z nich s názvom *Бог да убије Дебрану [Nech Boh pobije Debranov]*²⁴ so známou slovenskou ľudovou baladou *Ten turecký mýtnik*.²⁵

Na úvod nasledujúcej interpretačno-komparatívnej sondy prikladáme pôvodný, ako aj preložený²⁶ text vybranej macedónskej balady.

¹⁷ SIMITČIEV, Kole: *Marko Krale vo makedonskata narodna epika*. Skopje : Institut za folklor Marko Cepenkov, 1981; PETROVSKI, Blaže: *Transformiranjeto na makedonskiot junački epos*. Skopje : Institut za folklor Marko Cepenkov, 1992.

¹⁸ Bol považovaný za ochrancu chudobných dievčat.

¹⁹ CEPENKOV, Marko: *Makedonski narodni prikazni*. Skopje : Kočo Racin, 1958; CEPENKOV, Marko: *Makedonski narodni umotvorbi vo deset knigi*. Skopje : Kočo Racin, 1972.

²⁰ MINÁRIK, Jozef: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava : SPN, 1985, s. 190.

²¹ PENUŠLISKI, Kiril: *Makedonski narodni baladi*. Skopje : Makedonska kniga, 1983, s. 76 – 94.

²² MINÁRIK, Jozef: *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava : SPN, 1985.

²³ Sejmeni – osmanskí vojaci, lúpežníckí jazdci na koňoch.

²⁴ PENUŠLISKI, Kiril: *Makedonski narodni baladi*. Skopje : Makedonska kniga, 1983, s. 242 – 243.

²⁵ *Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva*. Bratislava : Slovenský Tatran, 1997, s. 383 – 388.

²⁶ Preložil Z. Taneski (2015), prebásnila M. Zajičková (2015).

Бог да убије Дебрани

Бог да убије Дебрани,
Дебрани, долнограѓани,
што настанаја азбии,
по таја река Радика.
Одиде што ми одиде,
пление што ми пление,
по тие села рисјански,
дојдоа в село Галичник.
Береја што ми береја,
колеја што ми колеја,
пленија едно неевче
од три вечери земено.
Терале што го терале,
младо неевче постана.
– Невевче, око калешо,
дали ти тежи ѓерданот,
дали ти тежи рувото? –
– Дебрани, клети азбии,
нити ми тежи ѓерданот,
нити ми тежи рувото,
тук ми е жал за лудото.
Кога го вие колевте,
право во мене гледаше,
крвави солзи ронеше!

Nech Boh pobije Debranov

Nech Boh pobije Debranov,
Debranov, dolnomešťanov,
bo Turci sú to zbojníci
pri našej rieke Radike.
Chodili veru chodili,
pokradli veru pokradli,
po tých dedinách kresťanských
vtrhli do sela Galičnik.
Pobrali veru pobrali,
rezali veru rezali,
ukradli mladú nevestu
len po tretí deň vydatú.
Uhnali veru uhnali,
mladá nevesta povstala.
– Nevesta, oko počerné,
ťažká ti tvoja retiazka,
ťažký ti je tvoj rubášik? –
– Debrani, krutí zbojníci,
nie mi je ťažká retiazka,
nie mi je ťažký rubášik,
lež mi je žiaľ za mužičkom.
Ako ste ho vy rezali,
oči len na mňa hľadeli,
krvavé slzy ronili!

Macedónsku baladu *Nech Boh pobije Debranov* tvorí dvadsaťštyri osemslabičných veršov. V porovnaní s ostatnými baladami v knihe *Makedonski narodni baladi* ide o jeden z kratších textov, ktorý však svojím porovnateľne jednoduchým a zároveň emocionálne nasýteným dejom ničím nezaostáva za rozsiahlejšími baladickými piesňami. Jednoduchý štýl umožňuje ľahko interpretovať dej, hoci je lexika – podobne ako v prípade slovenských ľudových balád – bohatá na archaizmy, historizmy a nárečové slová. Navyše je text obohatený o turcizmy, ktoré prirodzene prenikali do slovnej zásoby multikultúrnych Macedóncov. Prvých desať veršov zachytáva plienenie a lúpežnícky charakter tureckých nájazdov, ktorý nenútene evokuje opisy tureckého nivočenia, zbíjania a krutosti v mnohých ďalších macedónskych, ako aj slovenských baladách, čo nás, ako sa domnievame, oprávňuje hovoriť o určitom topose zobrazovania Turka v ľudovej balade oboch národov. Dej tejto piesne začína dramaticky gradovať jedenástym a dvanástym veršom, v ktorom „ukradli mladú nevestu / len po tretí deň vydatú“. Na pozadí tureckého vpádu do dediny Galičnik sa teda rozvíja tragický osud mladej rodiny, aby bol v záverečnom „trojverší“ zakončený otrasným emotívnym výjavom zavraždeného manžela.

Z hľadiska stvárnenia námetu by s baladou *Nech Boh pobije Debranov* bolo možné porovnávať aj ďalšie piesne ako napríklad *Na Sabatke Turek býva*. Aj tu sa v krátkom

epickom príbehu mladé dievča (v tomto prípade aj pre vlastnú nerozvážnosť) dostáva do rúk tureckých janičiarov, ktorí ju pripravujú o „vienok zelený“. Iné slovenské ľudové balady obdobne zobrazujú pustošenie krajiny, pričom produkujú mnohoraké opisy odvlečení do tureckého zajatia (napríklad *Rabovali Turci až po Biele hory*). Balada *Ten turecký mýtnik* sa však už aj vzhľadom na svoj rozsah (172 veršov) javí ako reprezentatívna, najmä ak mienime analyzovať a porovnávať taktiež umelecké vyjadrovacie prostriedky.

Námet osobnej i rodinnej tragédie sa v balade *Ten turecký mýtnik* odohráva rovnako na pozadí tureckej okupácie. Pomerne rozsiahla (stroficky nečlenená) pieseň so šesťslabičným veršom predstavuje tragický osud mýtnikovej dcéry Kataríny, ktorá je prinútená vydať sa za Turka, no cestou sa utopí v Dunaji, pretože pred životom v zajatí uprednostní smrť. Minárik o tejto balade píše: „Je to jedna z najkrajších balád. Tragédia v nej vyplýva z hlbokéj lásky k slobode a rodnému kraju, ktorý je hrdinke nad všetko bohatstvo.“²⁷ V záverečnom monologickom prehovore mŕtvej Kataríny je napokon vystupňovaná silná emócia vyjadrujúca lásku k domovine, ba dokonca na malom priestore je tu pomocou jediného expresívneho epiteta hlavná postava ukotvená v domácom kultúrnom (kresťanskom) prostredí: „*Lepší je ten Dunaj / než hárem turecký, / lepšia smrť kresťanská / než život pohanský*.“²⁸ Porovnateľný prejav (avšak územného) patriotizmu sa vynára v úvodných štyroch veršoch macedónskej balady: „*Nech Boh pobije Debranov / Debranov, dolnomešťanov, / bo Turci sú to zbojníci / pri našej rieke Radike*“ (podč. M. Z.). Hoci sa pomenovanie „Turci“ v originálnom texte neobjavuje, bolo dôležité vložiť ho do tretieho verša prekladu práve kvôli interpretačnému sprístupneniu načrtnutej myšlienky v kontexte historicko-spoločenského diania na konkrétnom území, ku ktorému sa balada viaže. Mavrovsko-debarský región v dnešnom Macedónsku totiž dodnes charakterizuje rozšírené moslimské vierovyznanie, ktoré sprevádzalo tureckú expanziu a tzv. poturčovanie. „Debranov“ možno pomocne identifikovať (a v snahe pripodobniť situáciu historicko-spoločenskému kontextu na našom území aj vnímať) ako tureckých janičiarov, ktorí v balade *Na Sabatke Turek býva* pripravili dievčinu o „vienok zelený“. Druhá štvorica veršov („*Chodili veru chodili, / pokradli veru pokradli, / po tých dedinách kresťanských / vtrhli do sela Galičnik*“, podč. M. Z.) jasne potvrdzuje, že útočníkov predstavujú moslimovia, čo zároveň – podobne ako Katarínina „smrť kresťanská“ – odkazuje na kresťanské kultúrne prostredie napadnutej dediny Galičnik.

Za najemotívnejší moment balady *Nech Boh pobije Debranov*, podobne ako v prípade balady *Ten turecký mýtnik*, možno považovať jej záver. Trojica záverečných veršov: „*Ako ste ho vy rezali, / oči len na mňa hľadeli, / krvavé slzy ronili!*“ predstavuje úsečné, no o to dramatickejšie vygradovanie pochmúrnej atmosféry, ktorá je pilierom baladického žánru. Expresívnosť výrazu,²⁹ s akou sa spája skon postáv, je ďalším jednotiacim momentom. Pokým oči muža mladéj nevesty „ronili krvavé slzy“ v expresívnom epitete,

²⁷ MINÁRIK, Jozef: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava : SPN, 1985, s. 190.

²⁸ *Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva*. Bratislava : Slovenský Tatran, 1997, s. 388, podč. M. Z.

²⁹ Expresívnosť výrazu v balade chápeme ako nadradený pojem, ktorý v sebe zahŕňa „rozličné druhy príznakových stylistických prostriedkov. Osobitnú skupinu tvoria emocionálne pomenovania, ktoré úzko súvisia s expresívnosťou. Emocionálnosť výrazu je bezprostredne spätá s expresívnosťou výrazu. (...) Hranica medzi emocionálnosťou a expresívnosťou je splyvavá“ (PLESNÍK, Ľubomír a kol.: *Tezaurus estetických výrazových kvalít*. Nitra : Univerzita Konštantína filozofa v Nitre, 2011, s. 55 – 56).

Katarína „jednou rúčkou pila, / druhou sa topila –“³⁰ v pôsobivej antitíze. Emocionálny štýl balady *Ten turecký mýtnik* umocňuje zreteľná trojčlenná gradácia: „Jeden raz zatiahli, / rybečku vytiahli. / Nenie je to ryba / muojmu srdcu lubá! / Druhý raz zatiahli, / rybečku vytiahli. / Ach, nie je to ryba / muojmu srdcu lubá! / Tretí raz zatiahli, / rybečku vytiahli.“³¹ Gradácia tohto typu sa v kratšej macedónskej piesni neuplatňuje, no supluje ju kresťanská symbolika čísla tri spojená s kľúčovým (v prípade tejto balady najtragickejším) momentom deja: „ukradli mladú nevestu / len po tretí deň vydatú (...).“

Ďalším typickým znakom baladického žánru je bohaté kumulovanie synoným a využívanie deminutív. Jediné deminutívum „невестичка“ (nevestička), ktoré pochádza z originálneho macedónskeho textu, v preklade supluje pomenovanie „mužiček“. V dlhších macedónskych baladách sa vyskytuje aj väčší počet zdobenín, no v rámci porovnávanej dvojice textov je rozdiel v počte takýchto pomenovaní priepastný. Domnievame sa však, že jedinou dôvodnou príčinou je rozdielny počet veršov. Pokiaľ ide o hromadenie synoným, stav je podobný ako v prípade skupiny deminutívnych pomenovaní. Zásadnou spoločnou črtou oboch ľudových balád je ich žánrovo príznačný dialogický charakter. Porovnateľný emocionálny štýl je v podobnej miere uplatnený v dialógu nevesty s lúpežníkmi Debranmi, ako aj v dialógu Kataríny s jej otcom. Balada *Ten turecký mýtnik* obsahuje aj početné hyperboly (napríklad: „Takie vlasy mala, / Dunaj okrútila! / Takú sukňu mala, / Dunaj zahatala!“³²). Pokiaľ ide o zastúpenie rôznych druhov opakovacích štylistických figúr, balada *Nech Boh pobije Debranov* v ich využívaní za slovenskou ľudovou baladou nijako nezaostáva. Niekoľko anafor dotvárajúcich vetný paralelizmus („ťažká ti tvoja retiazka, / ťažký ti je tvoj rubášik? – / (...) / nie mi je ťažká retiazka, / nie mi je ťažký rubášik“), viacero epizeux („Chodili veru chodili, / pokradli veru pokradli, / (...) / Pobrali veru pobrali, / rezali veru rezali, / (...) / Uhnali veru uhnali...“) a epanastrofa z úvodu („Nech Boh pobije Debranov, / Debranov, dolnomešťanov“) plne nahrádzajú nižšiu frekvenciu využitých synoným. Na základe týchto a predchádzajúcich analyzovaných umeleckých prostriedkov v prvej komparatívnej sonde do ľudovej balady dvoch slovanských národov si dovoľíme hovoriť o jednoznačnej látkovej, tematickej, motivickej, ale aj štýlovej príbuznosti skúmaných textov.

Je prinajmenšom pozoruhodné, že Kiril Penušliski pri svojom bádani a zostavovaní rozsiahlych publikácií ľudovej tvorby Macedóncov vôbec siahol po zborníku *Slovenské ľudové balady* od Jiřího Horáka. Skutočnosť, že na základe komparatívneho prístupu k žánrovej charakteristike dokonca naznačil niekoľko podobností medzi macedónskou a slovenskou ľudovou baladou, nás zaväzuje k prebádaniu potenciálnych spoločných črt aj v ľudovej tvorbe. Považujeme za nemenej pozoruhodné, že uvedené súvislosti vystupujú práve z takých textov (presnejšie prejavov ľudovej slovesnosti), ktoré vznikali v obdobiach nežičiacich vzájomnej reflexii. Domnievame sa, že aj krátka komparatívna sonda môže byť základom pre vytvorenie pevnej pôdy uprostred priepasti vzájomnej reflexie v obdobiach medzi cyrilo-metodskou misiou a 18. storočím.

³⁰ Z *klenotnice staršieho slovenského písomníctva*. Bratislava : Slovenský Tatran, 1997, s. 386.

³¹ Tamže.

³² Tamže.

LITERATÚRA

- CEPENKOV, Marko: *Makedonski narodni prikazni*. Skopje : Kočo Racin, 1958.
- CEPENKOV, Marko: *Makedonski narodni umotvorbi vo deset knigi*. Skopje : Kočo Racin, 1972.
- JANKOVIČ, Ján: Básnik – legenda. In: *Biele úsvity*. Bratislava : Tatran, 1990, s. 72 – 84.
- KÁKOŠOVÁ, Zuzana: Recepčné stereotypy obrazu Turka v slovenskej literatúre 16. a 17. storočia. In: KERULOVÁ, Marta – LAUKOVÁ, Silvia: *Revitalizácia kultúrnej tradície v literatúre*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2009, s. 49 – 65.
- KÁKOŠOVÁ, Zuzana: Podoby zobrazenia Turka a tureckých reálií v slovenskej literatúre 16. a 17. storočia. In: *Bohemica litteraria*, roč. 13, 2010, č. 1 – 2, s. 31 – 45.
- KOŠKA, Ján: *Recepcia a tvorba (slovensko-bulharské literárne vzťahy 1826 – 1989)*. Bratislava : Veda – Ústav svetovej literatúry SAV, 2003.
- MINÁRIK, Jozef: *Dějiny slovenskej literatúry I*. Bratislava : SPN, 1985.
- MINÁRIK, Jozef: *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava : SPN, 1985.
- MIRONSKA-HRISTOVSKA, Valentina: *Literary Studies of Macedonian Identity*. Skopje : Institute of Macedonian Literature, 2012.
- PENUŠLISKI, Kiril: *Makedonski narodni baladi*. Skopje : Makedonska kniga, 1983.
- PENUŠLISKI, Kiril: *Bolen Dojčin*. Skopje : Makedonska kniga, 1986.
- PETROVSKI, Blaže: *Transformiranjeto na makedonskiot junački epos*. Skopje : Institut za folklor Marko Cepenkov, 1992.
- PLESNÍK, Ľubomír a kol.: *Tezaurus estetických výrazových kvalít*. Nitra : Univerzita Konštantína filozofa v Nitre, 2011.
- RYCHLÍK, Jan – KOUBA, Miroslav: *Dějiny Makedonie*. Praha : Lidové noviny, 2003.
- SIMITČIEV, Kole: *Marko Krale vo makedonskata narodna epika*. Skopje : Institut za folklor Marko Cepenkov, 1981.
- TANESKI, Zvonko: *Slovensko-macedónske literárne a kultúrne vzťahy*. Bratislava : JUGA – Ústav svetovej literatúry SAV, 2009.
- ZILYNSKYJ, Orest: *Slovenská ľudová balada v interetnickom kontexte*. Bratislava : Veda, 1978.
- Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva*. Bratislava : Slovenský Tatran, 1997.

Mgr. Martina Zajíčková, PhD.

Katedra slovenskej literatúry

Filozofickej fakulty UKF

Štefánikova 67

949 74 Nitra

SR

e-mail: mzajickova@ukf.sk